

ACCESUL LIBER LA JUSTIȚIE ÎN JURISPRUDENȚA CEDO

Dr., conf. univ., Vladlen COJOCARU

*Academia de Studii Economice a Moldovei,
str. Mitropolit G. Bănulescu-Bodoni 61, Chișinău, Republica Moldova,
Tel.: +373 22 22 41 28; web site: www.ase.md*

Abstract

Access to justice means the possibility of any person of law (natural or legal person) who is deemed to be injured in his right to address a competent court and to obtain effective satisfaction of his claim / claim from that court.

There is no strict methodology for assessing the degree of access to justice that would allow to determine the needs of justice and the extent to which the existing system responds to these needs. Analysis of some indicators, such as: the lack of public awareness of legal issues, poor access to legal services, unskilled legal assistance, lengthy examination of cases, high costs of examining the case, etc. denotes that a considerable number of people in the courtroom is giving up legal action.

The issue of ensuring access to justice within the European Union comes in close connection with the evolution of the European Union's judicial system. In this sense, the evolution of the judiciary of the European Union must be seen in relation to the tremendous development the European communities have known since their creation. after an increase in the number of Judges of the Court of Justice and after the creation of a new body with which the powers to be divided, there was a need for un-specialization of the European courts.

Key words: *human rights, acces to justice, individual appeal, procedural warranty, european justice, public process.*

JEL CLASSIFICATION: K 25

Printre drepturile fundamentale ale omului, consacrate de Convențiile internaționale, amintim Declarația universală a drepturilor omului, adoptată la 10 octombrie 1948 de Adunarea Generală a Organizației Națiunilor Unite. În art. 11 aceasta prevede: “Orice persoană acuzată de un delict este prezumată nevinovată până când vinovăția sa va fi dovedită în mod legal, în cursul unui proces public, în cadrul căruia i s-au asigurat *toate garanțiile necesare apărării sale*”. [3, p. 11] Pe lângă aceasta, un alt act juridic internațional care reglementează drepturile fundamentale ale omului, este **Convenția Europeană a Drepturilor Omului**.

Convenția Europeană a Drepturilor Omului nu a apărut dintr-un vid juridic: ea a fost precedată în același timp de Declarația Universală a Drepturilor Omului și de Declarația Americană a Drepturilor și Îndatoririlor Omului. [2] Convenția Europeană a Drepturilor Omului a fost primul instrument internațional important în domeniul drepturilor omului, având ca scop protecția unui larg spectru de drepturi civile și politice, luând forma unui tratat care din punct de vedere juridic este obligatoriu pentru Înaltele Părți și care instaurează un sistem de control al aplicării drepturilor la nivel intern.

Probabil că cea mai revoluționară contribuție a sa se regăsește în includerea unei dispoziții conform căreia o Înaltă Parte Contractantă poate accepta controlul Curții Europene a Drepturilor Omului în cazul când procedura este inițiată de un individ - și nu de către un Stat - care începe procedura. Succesul Convenției rezultă în special din faptul că recunoașterea dreptului la recurs individual nu mai este facultativ: Statele care au ratificat Convenția sunt de acum înainte obligate să accepte această competență a Curții.

Art.6 par.1 prevede nu doar garanții procedurale, ci și un drept autonom, respectiv *dreptul de a avea acces la o instanță judecătorească*, care, deși nu este prevăzut în mod expres în convenție, s-a dovedit a fi unul dintre cele mai importante elemente ale art.6.

Deci, în sensul de mai sus, accesul la justiție are o semnificație polisemantică: posibilitatea de adresare a unei pretenții instanței de judecată, posibilitatea de satisfacție efectivă a pretenției din partea unei instanțe judecătorești, posibilitatea de valorificare a unui remediu efectiv și facultatea de

a cunoaște și de fi implicat în procesul decizional în înfăptuirea justiției. În abordarea accesului la justiție punctul de pornire este nu numai sistemul de justiție, ci în primul rând persoana, justițiabilul.

În ultimii 50-60 de ani, dreptul de adresare în instanța de judecată și dreptul de a fi reprezentat în instanța de judecată, inclusiv gratuit pentru persoanele ca nu sunt în stare să achite serviciile de asistență juridică privată, a devenit în accepțiune internațională unul dintre drepturile fundamentale ale omului. Accesul la justiție nu este un termen totdeauna explicit utilizat în actele internaționale, deși unele elemente constitutive, în special în plan instituțional și procedural, sunt expres menționate. Deseori, în actele internaționale, noțiunea de acces la justiție, în special în cauzele penale, se reduce la accesul la un apărător în vederea formulării apărării. Multe dintre standardele internaționale în domeniul accesului liber la justiție au fost create anume pe calea interpretării normelor juridice cu caracter general din tratate și convenții internaționale.

Aspecte ale accesului la justiție se conțin atât în actele orientate la anumite categorii de subiecte, cât și în cele orientate la reglementarea și stabilirea anumitor standarde minime pe domenii. Convențiile pe anumite domenii specifice recunosc importanța accesului la justiție în vederea realizării obiectivelor convențiilor. Plus la aceasta, dacă convențiile-cadru, generale, nu operează cu termenul de acces la justiție, ci mai mult cu garanții procesuale, atunci în convențiile pe domeniu noțiunea de acces la justiție este stipulată expres. Acesta este un argument în plus că actele normative internaționale operează cu noțiunea de acces la justiție în sens larg.

Astfel, drepturile și libertățile fundamentale ale omului reprezintă, fără îndoială, placa turnantă a democrației autentice. Pentru a se realiza o protecție eficace a drepturilor omului, este necesară stabilirea unor garanții de procedură de natură a consolida mecanismele de salvagardare a acestora. Tocmai de aceea, art.6 al Convenției europene reglementează dreptul la un proces echitabil. [1, p. 22]

Dispozițiile acestui articol pot fi grupate în două categorii: pct.1 enunță principiile unui proces echitabil, atât în materie penală, cât și în materie civilă, în timp ce pct.2 și 3 consacră diferite garanții persoanelor acuzate de săvârșirea unei infracțiuni, care nu sunt însă limitative, ele completându-se cu cele de la pct.1

O primă observație care se impune este aceea că în mod constant Curtea Europeană a accentuat ideea că dreptul la un proces echitabil semnifică de fapt principiul "preeminenței dreptului" și o interpretare restrictivă a art.6 pct.1 nu corespunde scopului și obiectivului acestei dispoziții (cauza Delcourt contra Belgiei, 1970). În al doilea rând, aplicabilitatea prevederilor art.6 din Convenție este determinată prin două noțiuni: "drepturi și obligații cu caracter civil" și "temeinicia unei acuzații în materia penală".

În ceea ce privește prima noțiune, organele de la Strasbourg au dat o interpretare largă locuțiunii "drepturi și obligații cu caracter civil". Astfel, în cauza Ringeisen contra Austriei (1971) Curtea a arătat că acestor termeni trebuie să li se atribuie un înțeles autonom și de aceea nu este necesar a se face deosebire între aspectele de drept privat și cele de drept public și nici să se limiteze aplicabilitatea acestui text la litigiile dintre particulari.

Curtea a susținut în repetate rânduri că art.6 pct.1 se aplică nu numai procedurilor cu caracter penal sau civil, ci tuturor procedurilor al căror rezultat are o incidență directă asupra determinării și /sau conținutului material al unui drept sau obligații cum ar fi: retragerea dreptului de a conduce o clinică particulară și de a continua exercitarea profesiei de medic (cazul König contra Germaniei, 1978), procedura disciplinară în fața unei asociații profesionale (în cazul Le Compte, Van Leuven și De Meyere contra Belgiei, 1981), procedura angajată în fața unei comisii de recurs pentru a continua încasarea unei indemnizații pentru caz de boală (cazul Feldbrugge contra Olandei, 1986), procedura pentru obținerea unei pensii suplimentare de urmaș (cazul Deumeland contra Germaniei, 1980) etc. [10, p. 172]

"Temeinicia unei acuzații în materia penală" este, de asemenea, o locuțiune susceptibilă de interpretări. Astfel, în cauza Delcourt contra Belgiei (1970) Curtea a statuat că art.6 pct.1 are în vedere mai curînd o concepție materială decât una de ordin formal în ceea ce privește noțiunea de "acuzație în

materie penală, dându-i acesteia o interpretare foarte largă. S-a considerat că poate constitui o acuzație penală în sensul art.6 pct.1 chiar și o simplă notificare izvorită de la o autoritate competentă, cu privire la învinuirea de a fi săvârșit o faptă penală (cauza ECLE contra Germaniei, 1982).

Termenul "*materie penală*" este determinat de legislația fiecărui stat, însă acesta nu este un criteriu decisiv. Pentru a califica o cauză drept penală, în sensul dispozițiilor convenției, elementele hotărâtoare ce trebuie avute în vedere sunt: importanța regulii încălcate, precum și natura și gravitatea sancțiunii aplicabile, cuantumul amenzii, posibilitatea privării de libertate, durata acesteia (cazul Engel și alții contra Olandei, 1976). Aplicarea acestor criterii împiedică statele să limiteze incidența garanțiilor fundamentale prevăzute în art.6 prin calificarea unei fapte ca "*administrativă*" și nu "*penală*", ce ar produce astfel efecte incompatibile cu obiectul și scopul convenției (cauzele Adolf contra Austriei, 1982 și Ozturk contra Germaniei, 1984). În consecință, ori de câte ori este vorba despre "*drepturi și obligații*" cu caracter civil sau despre o "*acuzație penală*", statele-părți la convenție trebuie să asigure respectarea garanțiilor procedurale prevăzute de art.6 pct.1 și care constau în:

1. Dreptul fiecărei persoane de a-i fi examinată cauza "*în mod echitabil*". Noțiunea de "*proces echitabil*" nu este definită în cuprinsul convenției, o astfel de apreciere urmând a se face având în vedere circumstanțele particulare ale fiecărei cauze (cauza X contra Elveției, 1982). [5, p. 85]

Dintre regulile minime ale unui proces echitabil ce rezultă din jurisprudența europeană menționăm: a) recunoașterea și facilitarea dreptului la apărare; b) unele dintre garanțiile prevăzute de art.6 pct.3 pentru "acuzat" se aplică în mod corespunzător și în procesele civile; c) posibilități procesuale, în principiu, egale pentru părțile din proces, indiferent de calitatea lor; d) aplicarea principiului contradictorialității; e) motivarea hotărârii; f) dreptul persoanei de a compărea personal în proces; g) admisibilitatea probelor, forța acestora și sarcina probațiunii să se afle într-o relație de compatibilitate cu exigențele unui proces echitabil.

2. *Publicitatea dezbaterilor* este expres consemnată în art.6 pct.1. Ea nu este o regulă absolută, art.6 pct.1 prevăzând expres și limitativ anumite excepții, însă regula publicității "*pronunțării hotărârii*" are un caracter deosebit.

3. Examinarea cauzei într-un termen rezonabil. În principal, "*termenul rezonabil*" se apreciază de la momentul sesizării instanței.

În materie penală, "termenul rezonabil" se apreciază în raport cu momentul la care persoana a fost acuzată sau la care față de aceasta s-au luat anumite măsuri prin care situația sa a fost substanțial afectată. Cât privește data ultimă a termenului rezonabil, aceasta este, de regulă, cea la care hotărârea instanței a devenit irevocabilă.

4. Soluționarea procesului de către un "*tribunal independent și imparțial, stabilit prin lege*" constituie garanția fundamentală și inerentă unui proces echitabil. Această garanție poate fi descompusă în trei elemente: a) instanța să fie stabilită prin lege; b) judecătorii să fie independenți; c) să judece cauza cu desăvârșită imparțialitate. Instanța trebuie să fie stabilită prin lege, atât sub aspect formal, cât și material, esențial fiind ca acea autoritate să aibă competență legală de a soluționa litigii, prin hotărâri obligatorii pentru părți.

Independența instanței trebuie să fie reală atât în raport cu celelalte puteri, cât și în raport cu părțile din proces, cu grupurile de presiune politice, economice și sociale. Independența judecătorilor derivă din statutul lor constituțional sau legal, iar garanția acesteia o constituie inamovibilitatea acestora pe durata mandatului lor. [8, p. 107]

Imparțialitatea urmează să fie apreciată din punct de vedere obiectiv, avându-se în vedere modul în care instanța este compusă și organizată, iar din punct de vedere subiectiv, în raport cu persoana membrului completului și ea este prezumată, până la proba contrară.

Art.6 par.1 prevede nu doar garanții procedurale, ci și un drept autonom, respectiv *dreptul de a avea acces la o instanță judecătorească*, care, deși nu este prevăzut în mod expres în convenție, s-a dovedit a fi unul dintre cele mai importante elemente ale art.6.

Existența acestui drept, chiar în lipsa unei prevederi exprese, a fost reținută de Curtea europeană pentru prima dată în cauza Golder contra Marii Britanii (1975), conceptul fiind dezvoltat

în jurisprudența ulterioară. Curtea a reținut că art.6 garantează și dreptul de a avea acces la o instanță ori de câte ori este vorba despre dispute privind drepturi și obligații cu caracter civil sau despre acuzații penale. În cauza Kaplan contra Austriei (1980) s-a reținut că din dispozițiile art.6 decurge și cerința existenței unei instanțe abilitate să soluționeze litigiul, dreptul de acces la instanță născându-se odată cu însăși disputa dintre părți.

În fine, pe același plan al drepturilor și obligațiilor cu caracter civil, *"pentru a se putea vorbi de un drept efectiv de acces la justiție, instanța trebuie să aibă și competența de a soluționa cauza în fond sub toate aspectele de fapt și de drept."* (W, B și R contra Marii Britanii, 1987).

Dreptul de acces la o instanță nu are un caracter absolut, părțile putând renunța la acesta, cu condiția ca renunțarea să fie făcută într-o manieră clară, evidentă (cauza Neumeister contra Austriei, 1981). Prin legislația internă, statele-părți pot stabili anumite limitări ale dreptului de acces la o instanță cu condiția ca acestea să nu afecteze dreptul chiar în substanța sa, să urmărească un scop legitim și să existe un raport de proporționalitate între măsurile restrictive și scopul urmărit.

Mai trebuie menționat că dreptului de acces la o instanță îi corespunde și obligarea statelor-părți de a-l facilita. Semnificative din acest punct de vedere sunt cauzele Airay contra Irlandei (1981) și X contra Elveției (1981), în care s-a reținut că, deși art.6 par.1 nu implică dreptul la asistență juridică gratuită, în materia civilă, statele au obligația de a face posibil accesul la justiție, fie prin acordarea unei compensații pentru cheltuielile de procedură persoanelor care nu dispun de mijloace pentru a le plăti, fie prin reducerea taxei de timbru, simplificarea procedurii ori a condițiilor intentării unei acțiuni și acordarea de asistență juridică gratuită.

O altă garanție fundamentală în cadrul dreptului Uniunii Europene, este dreptul la apărare. [11, p. 299] Dreptul la apărare este, fără îndoială, un element esențial al dreptului la un proces echitabil. Cu toate acestea, singurele dispoziții exprese în acest sens sunt cele din par.3, art.6, lit."b" și "c", care prevăd drepturile minime de care trebuie să se bucure orice persoană acuzată de comiterea unei infracțiuni. [9, p. 108] Aici menționăm că chiar dacă aceste dispoziții nu se referă și la disputele privind drepturile și obligațiile cu caracter civil, nerecunoașterea vreunui dintre aceste drepturi părților într-un proces civil poate constitui o încălcare a art.6 în sensul inexistenței caracterului *"echitabil"* al procesului.

Potrivit art.6, par.3, lit."b", orice acuzat are *dreptul să dispună de timpul și de înlesnirile necesare pregătirii apărării sale*. Aici subliniem că această dispoziție se află în legătură evidentă cu cea din lit."a", care prevede dreptul acuzatului de a fi informat în termenul cel mai scurt și în mod amănunțit asupra naturii și cauzei acuzației împotriva sa, dar și cu cea din lit."c", care prevede dreptul la asistență juridică. În acest context s-a subliniat (cauza Ofner contra Austriei, 1960) că trebuie avute în vedere nu numai drepturile acuzatului, ci și cele ale apărătorului său pentru a se putea face o evaluare corectă a situației. Tot astfel, dacă pentru un motiv sau altul, acuzatul este nevoit să-și schimbe apărătorul, noului avocat trebuie să i se asigure timpul necesar pregătirii cauzei (cauza Šomer contra Germaniei, 1971[6, p. 214]).

În ceea ce privește *"înlesnirile necesare pregătirii apărării"* acestea sunt diverse, însă cea mai importantă este dreptul acuzatului de a comunica și a consulta un avocat. Acest drept prezintă o însemnătate deosebită pentru persoanele arestate preventiv, cărora trebuie să li se asigure posibilitatea de a lua contact cu apărătorii lor. În principiu, discuțiile dintre acuzat și avocatul său trebuie să aibă un caracter privat (cauza Campbell și Fell contra Marii Britanii, 1984).

"Înlesnirile" prevăzute de art.6, par.3, lit."b" cuprind și dreptul acuzatului de a lua cunoștință de rezultatul investigațiilor desfășurate pe întreg parcursul procesului penal, indiferent unde ar avea loc și care ar fi cuprinsul lor (cauza Jaspers contra Belgiei, 1981).

Potrivit art.6, par.3, lit."c", *orice acuzat are dreptul să se apere el însuși sau să fie asistat de un apărător ales de el, și dacă nu dispune de mijloacele necesare pentru a plăti un apărător, să fie asistat în mod gratuit de un avocat din oficiu, atunci când interesele justiției o cer*. Rezultă că dispozițiile art.6 par.3 lit."c" prevăd trei drepturi juxtapuse: a) dreptul de a se apăra singur; b)

dreptul de a beneficia de asistență juridică din partea unui apărător ales și c) dreptul de a beneficia de asistență juridică gratuită, în cazul în care interesele justiției presupun aceasta.

În ceea ce privește dreptul acuzatului de a-și alege un apărător, potrivit jurisprudenței organelor de la Strasbourg, acesta nu este un drept absolut, fiind subordonat prevederilor legale ale fiecărui stat cu privire la asistența juridică (cauza X contra Germaniei, 1962), totuși, un acuzat nu poate fi privat, împotriva voinței sale, de asistența avocatului pe care și l-a ales (cauza Goddi contra Italiei, 1984).

Referitor la dreptul la asistență juridică gratuită, în cazul Pakelli contra Germaniei, 1983, Curtea a reținut că acesta nu este o alternativă la dreptul de a se apăra singur, lăsată la aprecierea autorităților naționale, ci un drept independent, a cărui respectare trebuie analizată separat. Art.6, par.3, lit."c" este respectat, în cazul în care cauza este simplă, iar acuzatului i s-a recunoscut dreptul de a se apăra singur și i s-a dat posibilitatea să-și pregătească în mod corespunzător apărarea (cauza X contra Norvegiei, 1978). Dimpotrivă, dacă o cauză este complexă și organizarea unei apărări adecvate presupune un anumit grad de specializare, acuzatul nu trebuie lăsat să se apere singur (cauza Gloser contra Austriei, 1960).

Curtea europeană a subliniat și deosebirea dintre protecția de fapt și cea de drept, în cauzele Artico contra Italiei (1980) și Goddi contra Italiei (1984), constatându-se încălcarea art.6, par.3, lit."c" prin aceea că, deși acuzaților li s-au desemnat din oficiu apărători, nici unul dintre aceștia nu l-a reprezentat în fapt pe clientul său, întrucât Convenția obligă la furnizarea de "asistență juridică" și nu la simpla "desemnare" a unui avocat. [4, p. 189]

Mai trebuie menționat că, în afară de cazul în care acuzatul se apără el însuși, nu rezultă din art.6, par.3, lit."c" dreptul acestuia de a compărea în fața instanței, un astfel de drept ar putea însă deriva din cerința caracterului "echitabil" al procesului în situația în care prezența acuzatului are o importanță deosebită pentru formarea opiniei instanței.

În fine, celelalte garanții prevăzute de art.6, par.3 referitoare la confruntarea martorilor și dreptul la interpret sunt legate de principiul egalității armelor și respectarea caracterului "echitabil" al procedurii. [7, p. 16]

BIBLIOGRAFIE

1. Buta G., Accesul la justiție și dreptul la apărare în practica Curții Europene a Drepturilor Omului. În: Curier judiciar, 2002, nr.1-2, p. 22
2. Convenția Interamericană a Drepturilor Omului. Semnată San Jose (Costa Rica) la 22 noiembrie 1969, în cadrul Organizației Statelor Americane (O.S.A.) și a intrat în vigoare la 18 iulie 1978. Instrumente internaționale regionale, vol.II, București 1989
3. Drepturile omului. Principalele instrumente cu caracter universal. Chișinău, GARUDA-ART, 1998, p. 11
4. Fuerea A., Drept instituțional comunitar European. București: Editura Actami, 2010, p. 189
5. Manolache O., Tratat de drept comunitar, București, C.H. Beck, 2006, p. 85
6. Moroianu-Zlătescu I., Demetrescu R. Drept instituțional comunitar și drepturile omului. București: Institutul Român pentru Drepturile Omului, 2005, p. 214
7. Nely M. Competența Curții Europene de Justiție. București: Revista Română de Drept Comunitar, nr.1, 2004, p. 16
8. Thatham A., Osmochescu, E., Dreptul Uniunii Europene. – Chișinău: Editura Arc, 2003, p. 407
9. Voicu M. Introducere în dreptul comunitar. București: Ed. Universul Juridic, 2007, p. 108
10. Zaharia V., Rețeaua de parajuriști – o modalitate de apropiere a justiției de comunitate. În: Revista de Științe Penale, anuar, anul 2, Chișinău, 2006, p. 172
11. Ентин Л. Европейское право, Учебник для вузов. Москва: Изд. НОРМА, 2001, p. 299